

ברכת הגומל לאחר מחלת הקורונה

פתיחה:

בערב ראש חודש סיון תש"פ, זכיתי לשוב ולשלוח בדואר האלקטרוני את חידושי התורה שאני מפיץ לאחי ורעי, ידידי ומכיני בשנים האחרונות. בפתח דברי, הודיתי לבורא עולם, על חסדיו הגדולים שהחייני מגיא צלמות, קיימני והחזירני להתהלך בארצות החיים, והגיעני לחזור ולפרסם דברי תורה ברבים.

למחרת, השיב לי רבי מנדל שפרן, מגדולי הדיינים בארץ ישראל:

לידידי ר' צבי שליט"א

שלום וכל טוב

שמחתי לשמוע על חזרתו לאיתנו. שמעתי שאושפז ולא שמעתי יותר.

לדרככם תכתבו מאמר על ברכת הגומל במקרה כזה, כחלק מההודאה שחייב חולה שנתרפא להודות.

להלכה פשוט שחייבים לברך.

המברך בברכת כהן

ידידכם מנחם מענדל הכהן שפרן

השבתי תיכף ומיד:

כבוד הרב

שמחתי לקבל מכבודו ברכת כהן, ואני מודה על כך מקרב לב.

ובנוגע לברכת הגומל, אמנם עזבתי את בית הרפואה, אך עדיין רגל שמאל משותקת, ואני יושב ונע על כסא גלגלים, וכפי שידוע לי פסקו של הרב אלישיב, אין לומר "הגומל" אלא לאחר רפואה שלימה.

בברכה

צבי רייזמן

עשרה ימים לאחר מכן, נתכבדתי בהסכמה לספרי רץ כעבי - פוריות (חלק שני), מידידי, רבי זלמן נחמיה גולדברג, דיין בית הדין הרבני הגדול בירושלים, שנסתלק לישיבה של מעלה בל' אב תש"פ. את מכתב ההסכמה פתח הגרז"ן בהערה קצרה, בנדון חיובו של חולה שנתרפא בברכת הגומל [המכתב מובא בסוף השיעור].

לאור קבלת המכתבים, החלטתי לברר את העניין לאשורו, אימתי חייבים לברך הגומל לאחר מחלה.

במשך שבועות רבים, עסקתי בלימוד הסוגיא, התלבטתי רבות, ולא הגעתי לידי הכרעה ברורה מה עלי לעשות, כפי שיבואר לקמן. בסופו של דבר, ביום כיפור [תשפ"א] החלטתי לברך הגומל - ועל כך בסיום השיעור.

לכבוד יום השלושים לפטירת הגרז"ג גולדברג, יהיו הדברים שלפנינו, לעילוי נשמתו הטהורה. לזכרו של תלמיד חכם מובהק, בקי בכל חלקי התורה, מורה הוראה מובהק, אשר לא היסט לפסוק בבירות ובנחישות גם בסוגיות ונושאים חדשניים. מתוך הארת פנים ואהבת ישראל מופלאה, ללא הבדלה בין חוג ועדה, ובזהירות מופלגת במצוות שבין אדם לחברו כבמצוות שבין אדם למקום (עי' פירוש רא"ש מסכת פאה פ"א מ"א).

חולה שנתרפא - חיובו בברכת הגומל

א. במסכת ברכות (נד, ב) "אמר רב יהודה אמר רב, **ארבעה צריכין להודות** - יורדי היס, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים, ויצא. מי שחלה ונתרפא, דכתיב (תהלים קז, יז-כ) "אֱוֹלָיִם מִדָּרְךָ פֶּשַׁעַם וּמַעֲוֹנֹתֶיהֶם? תִּעֲנֵנוּ כֹּל אֲכַל תִּתְעַב נַפְשָׁם וַיִּגְעֵנוּ עַד שְׁעָרֵי מוֹת, וַיִּזְעְקוּ אֶל ה' בְּצַר לָהֶם מִמִּצְקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם, שְׁלַח דְּבָרְךָ וַיִּרְפְּאֵם וַיִּמְלֹט מִשְׁחִיתוֹתֶם, יוֹדוּ לֵה' חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לְבְנֵי אָדָם". הרא"ש (ברכות פרק ט סימן ג) כתב כי "ברכת הגומל במקום [קרבן] תודה נתקנה".

דברי הגמרא נפסקו להלכה ברמב"ם (הלכות ברכות פ"י ה"ח) ובשלחן ערוך (או"ח סי' ריט סעי' א) "ארבעה צריכים להודות, יורדי היס כשעלו ממנה, והולכי מדברות כשיגיעו לישוב, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא, וסימנך וכל החיי"ם יודוך סלה - חולה, יסורים, ים, מדבר".

בערוך השלחן (שם סעי' ג-ד) הביא את פסק השלחן ערוך, וכתב **הגדרה כללית** אימתי צריכים לברך הגומל: "הנסים נחלקים לשני קצוות, עם דרך המיצוע. והיינו הקצה האחד **כשהנסים גלויים ויוצאים מגדר הטבע לגמרי**, כמו ניסי מצרים וכדומה. ועל כאלו צריכים לברך ברכה "שעשה נסים לאבותינו" או "שעשה לי נס", וזהו הדינים המבוארים בסימן הקודם (או"ח סי' ריח). והקצה השני **הנסים הכרוכים לגמרי בהטבע**, כמו כל פרנסתנו וכל קיומינו, ועל זה לא שייך ברכה פרטית. ויוצאים בהתפלות התמידיות שמזכירים בס הודאה "מודים אנחנו לך וכו' ועל נסידך". ויש עוד מין שלישי, והוא ממוצע בין הניסיות ובין הטבעיות. והיינו שהעניין **הולך בטבע, אבל יוצא מעט מגדר הטבע** אל טבע הנסיות. לדוגמא, העובר אורחות ימים, וזהו טבע. אמנם כאשר יקומו רוחות וסערות, קשה ע"פ הטבע שתנצל הספינה, ומכל מקום אינה יוצאה מגדר הטבע לגמרי כמובן. וכל שכן הולכי מדבריות שהם בסכנה עצומה. וכן היושב בבית האסורים והחולה שתקפה עליו מחלתו. ולכן לברך לשון נס אי אפשר, ורק **נותן תודה פרטית להשי"ת על הדבר הזה**, ומצדיק עליו הדין בברכה, שהיסורים שהגיע לו הוי מפני חטאיו, והצללתו הוא גמולת טובה מהשי"ת אך לחייבים".

ברכת הגומל - חובה או רשות

ב. הפוסקים נחלקו בשאלה האם **חובה** לברך את ברכת הגומל.

המגן אברהם (או"ח פתיחה לסימן ריט) הביא את תמיהת הכנסת הגדולה, מדוע נשים נהגו שלא לברך בעצמן את ברכת הגומל, ותירץ: "ואפשר שמנהגן מפני **שס"ל שברכות אלו רשות**". אולם הפרי מגדים (שם) כתב על דבריו: "**איני יודע מאן אומרים רשות**, דאף הראב"ד לא אמר אלא שאין צריך שם ומלכות, אבל וודאי צריך להודות".

בשו"ת שבט הלוי (ח"א סימן רה) הביא את דבריהם וכתב שכבר נחלקו הראשונים בנדון: "ונראה לענ"ד שהוא מחלוקת בין רש"י ושיטה מקובצת (מנחות עט, ב; ובשיטה מקובצת אות י). כוונתו לדברי השיטה מקובצת

שהביא את הסברו של רש"י, ש"תודת חובה, כגון מפרש [מפליג בספינה] בים", והקשה: "ולא נהירא, דלא אשכחן דליחייב אם לא אמר הרי עלי תודה". לדעת רש"י, המפליג בספינה חייב להביא קרבן תודה. אולם לדעת השיטה מקובצת, חייב קרבן תודה מוטל רק על מי שנדר נדר באומרו "הרי עלי תודה", אבל קרבן תודה לאחר הפלגה בספינה בים הוא רשות בלבד.

מסתבר כי המקור לחידושו של המג"א הוא לשון הגמרא "ארבע צריכין להודות", כפי שכתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"ה סימן קסח) "מסתמא המג"א מסתמך על לשון הגמרא "ארבעה צריכין להודות", ולא "חייבים". אבל רוב הפוסקים סוברים שהוא חובה, ולשון הדיונים בפוסקים הוא תמיד, יצא או לא יצא ידי חובה. וידידי רבי חנוך העניך קרלנשטיין, ר"מ בפוניבז' גרודנא אשדוד, כתב לי בזה: במה שהסתפק אם ברכת הגומל חובה או רק רשות, ודאי דהוי חובה, וודאי שהוא חייב לברך אפילו אם לא הרגיש בסכנה, כי בחובה הוא לברך על שניצל מהפחד של סכנה. ועצם הדבר דהוי חובה, הרי מבואר בגמרא דארבעה צריכין להודות, וביאורו דהוי חובה, וצריכין הן להודות, וכן הרי נפסק להלכה בשו"ע".

בביאור דברי הגמרא בלשון "צריכין להודות" ולא "חייבים להודות", רצה בשו"ת בית אבי (או"ח סי' לט) לחלק בין ברכות שחיובן מהתורה לברכות שחיובן מדרבנן: "ובאמת, כל הברכות הנזכרים בפרק הרואה לא נאמרה בהו לשון חייב, שהרי אפילו בדברים הכרחיים כברכת הנהנין ליתא בלשון חייב בפרק שישי כיצד מברכין על הפירות, על פירות האילן אומר וכו', ועל הפת אומר המוציא, וכן הלאה, אע"פ שהן חייב גמור עכ"פ מדרבנן (כדאיתא בדף לה, א תוד"ה לפניו), מכל מקום לא נאמר בלשון חייב. וצ"ע לגבי ברכת זימון דאיתא בלשון חייב בריש פרק שביעי, שלשה שאכלו כאחד, חייבים לזמן, ואחר כך איתא כיצד מזמנין. רק החילוק בין לשון צריך שייך במילי דרבנן, ולשון חייב שייך רק במילי דאורייתא. ולפי זה אתי שפיר הלשון בלשון הברייתא, ארבעה צריכין להודות, כיון שהוא מדרבנן, לכן נקט הלשון צריכין, אבל מובנו גם חייב ולא רשות. וכל היכא דתני התנא חייב, היינו במילי דאורייתא. לכן בכל הנהו שכתבתי לעיל בכיצד מברכין ובפרק הרואה דברכות הן מדרבנן. וגבי ברכת זימון דנקט התנא חייבין לזמן, יש לומר לפי שיטת הראב"ד המובא בטור (או"ח סי' קפח) דברכת זימון הוא מן התורה אע"פ שאין בה לא שם ולא מלכות. ועיין בפתח הדביר (סי' קצב) שהביא שיטת הרבה פוסקים דס"ל דזימון הוא מהתורה, ואפילו לדברי הסוברים דזימון הוא מדרבנן, מכל מקום יש לומר דזימון הוא חלק מברכת המזון שהוא מן התורה".

אולם בסוף דבריו הקשה על הסבר זה: "אך עדיין צ"ע, מדוע נקט במשנה (ברכות פ"ט מ"א) לשון חייב גבי חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, לפי ההגדרה דבדאורייתא נקט חייב ובדרבנן לשון צריך, צ"ע, כיון דעצם הברכה הוא מדרבנן, מדוע נקט לשון של תורה חייב אדם וכו', ועדיין צ"ע".

"הגומל לחייבים טובות" - מידת הקב"ה להיטיב גם ל"חייבים"

ג. הבית יוסף (או"ח סי' ריט ס' ב) ביאר את נוסח הברכה "הגומל לחייבים טובות": "כלומר, אפילו לאותם שהם חייבים דהיינו שהם רשעים, דתרגום (בראשית יח, כג) רשע - חייבא, עם כל זה גומל להם טובות, וגם אני כאחד מהם שאף על פי שאיני הגון גמלני כל טוב". וכתב בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן יח) "בנוסחת הברכה בלשון זה של "הגומל לחייבים טובות", יש בזה גם וידוי דברים, שמתוודה על ה"כי אתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו", וכדמבאר הבית יוסף פירוש הברכה, דאפילו לאותם שהם חייבים דהיינו שהם רשעים עם כל זה גומל להם טובות, וגם אני כאחד מהם שאע"פ שאיני הגון, גמלני בכל טוב. ויש לומר שחז"ל לקחו להם מקור ובית אב לדבר, לכלול בנוסחת הברכה גם וידוי דברים מדברי קבלה, והיינו ממה דאיתא באיוב (לג, כז) לאחר התיאור מנפילת האדם למשכב חוליו, ואיך שלאחר מכן פודה אותו ה' מרדת שחת, כתוב יִשָּׁר עַל אַנְשִׁים וַיֵּאמֶר חֲטָאתִי וַיִּשָּׁר הַעֲוִיֹתַי וְלֹא שָׁוָה לִי, פְּדָה נַפְשׁוֹ מֵעֶבֶר בְּשַׁחַת וְחִיתוֹ בְּאוֹר תְּרָאָה. ומפרש רש"י, יעשה שורה של אנשים כשניצול מחוליו ויתודה ליוצרו. ואם כן הרי מכאן בהדיא המקור המפורש, שצריכין יחד עם

ההודיה לה', גם **להתוודות** בפרהסיא ולומר שאמנם הוא החייב במחלתו, מפני שלא עשה השָׁנָה, אבל ה' הטוב גמל אתו חסדים טובים ופָּדָה נַפְשׁוֹ מֵעֶבֶר בְּשָׁחַת וְחָתָו בְּאֹר תַּרְאָה".

בספר ברוך שאמר (עמ' קפז) הוסיף בביאור הדברים: "לשון זה בא כאן להורות, שלא תזוח עליו דעתו של המברך לחשוב שאמנם **ראוי הוא למעשה נסים**, ומשתלם לו כפי פעלו. על זה בא נוסח הברכה "הגומל לחייבים טובות", **שממידת הקב"ה לגמול טובות גם לחייבים** - כלומר גם לאלה שאינם כדאיים לזה. וזה על דרך לשון הפייטן במוסף לראש השנה ויום הכיפורים: "הטוב ומטיב לרעים ולטובים". ומעין זה בזהר פרשת קדושים (דף פו, א) ברעיא מהימנא, בלשון זה, הקב"ה חס על יקרא דבר נש אפילו בחייבין, עכ"ל. ולשון הברכה קצת קצר וקצת מהופך, ושיעורו: הגומל טובות **גם לחייבים**, שגמלני כל טוב".

היעבץ כתב בחיבורו מור וקציעה (או"ח סימן ריט) "מטבע ברכה כך הוא, שכללו בתוך הודאה זו באגב להודות לו ית' על כל הטובות שעושה תמיד, **בין לראויים בין שאינם ראויים**, שאפילו **להחייבים עושה להם טובות**".

. . .

מטיבען של מחלות, תהליך ההבראה יכול להתמשך על פני תקופה ארוכה, לעיתים אפילו שנים, עד להחלמה המלאה.

עם זאת, יש שלב שבו החולה מתאושש, יורד ממיטת חוליו, ומתחיל לחזור לשיגרת חייו - למרות שעדיין אינו מתפקד כפי שהיה בהיותו בריא. במחלות רבות, גם לאחר רפואת הגורמים למחלה, הגוף עדיין חלש, ובתקופת ההתאוששות מהמחלה והחזרה לשגרה, עדיין מרגישים עייפות ואף כאבים.

זהו מצב "ביניים", שמצד אחד, ניתן לומר שהחולה התרפא ממחלתו, אך מצד שני, עדיין אין זו "רפואה שלימה".

הפוסקים נחלקו האם במצב זה כבר חלה החובה לברך הגומל, או שיש צורך להמתין עד להחלמה מלאה והרגשה כפי שהיה בטרם המחלה.

ברכת הגומל - "כשיחזור לבריאותו לגמרי"

ד. בלשון הגמרא והשלחן ערוך [לעיל **אות א**] מפורש החיוב לברך ברכת הגומל ב"חולה שנתרפא". וכתב האליה רבה (סי' ריט ס"ק א) "ומצאתי כתוב, שאין לברך **עד שיצא מהצרה לגמרי**, דלכך לא נאמר "כי טוב" ביום שני שלא נגמרה מלאכת המים. הרי שהלשון "טוב" מורה על **טובה שנגמרה בטובה ובמלואה, ובחולה עד שילך על בוריו**, עד כאן".

כיוצא בזה כתב בספר עטרת זקנים הנדפס על גליון השו"ע (שם אות ב) בשם מהר"ש לובלין (סימן א) "נראה שאין לברך **עד שיצא מהצרה לגמרי**, וכן בחולה **עד שיחזור לבוריו לגמרי**. וכמו שכתוב במכילתא (פרשת משפטים פרשה ו) על הפסוק (שמות כא, יט) **אם יקום וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל מְשַׁעְנָתוֹ - על בוריו וכוחו**, וכן פירש רש"י (שם). הרי **כל זמן שאינו הולך על בוריו עדיין הוא בספק סכנה**. ואם כן לענין ברכת הגומל **אין הטובה שלימה כל זמן שלא נגמרה**. ואולי במה שתיקנו לומר "גמלני כל טוב", שפירושו הטוב הוא **כולה ולא רובה**, וכן אמרו חז"ל (בראשית רבה ד, ו) למה לא נאמר "כי טוב" ביום שני, לפי שלא נגמר, הרי **שלושן טוב מורה על טובה שלימה שנגמרה בטובה ובמלואה**".

על פי דבריהם כתב בשו"ע הרב (סדר ברכת הנהנין פרק יג סע ה) "אין לברך **עד שיצא מהסכנה לגמרי**, לפיכך לא יברך החולה **עד שיחזור לבוריו לגמרי**". וכן כתב בערוך השלחן (סי' ריט סע' ה) "ומי שהיה חולה ונתרפא, **עד שיצא לשוק**". והמשנה ברורה (שם ס"ק ב) דקדק כן בלשון השו"ע: "מי שהיה חולה ונתרפא - **והולך כבר על בוריו**".

בשו"ת דברי יציב (ח"א או"ח סימן פו) הביא את דברי העיטורי זקנים ושו"ע הרב, וכתב: "ושמעתי מכ"ק אאמו"ר ז"י"ע, שכך היה מורה זקני הקדוש [הדברי חיים] מצאנו ז"י"ע להמתין עד **שיבריא לגמרי ממחלתו** ולא ירגיש יותר שום חולשה ורפיון מכח המחלה, ולברך רק **כששב לאיתנו לגמרי כמו שהיה קודם שנחלה**. וסיפר שזקני הקדוש בעצמו בירך פעם ברכת הגומל כשחלק מהקהל כבר לא זכרו שהיה פעם חולה, וכמשמעות הפוסקים הנ"ל". [על פי האמור כתב בשו"ת דברי יציב (שם סימן פז) בנדון הנוסע מארצות הברית לישראל, האם עליו לברך הגומל כשנחת באמצע הדרך ללונדון לכמה שעות, או רק בהגיעו ליעד הסופי בישראל: "בעל הדברי חיים לא הניח לברך הגומל רק בנתרפא לגמרי ממש ונתחזק כוחו כמקדם, ואם כן הכא ביורדי הים גם כן אם דרכו להפליג הלאה לא יברך עדיין. אך אפשר דהכא מ"ם זה יצא לגמרי, וה"ם האחר דבר בפני עצמו הוא, וצ"ע לדינא". ומאי דמספקא לדברי יציב, פשיטא ליסודי ישורון (סידור חול, מערכת קריאת התורה עמ' 712) שכתב: "מי שהולך בספינה ויוצא בכמה עיירות, אינו מברך עד שמגיע למחוז חפצו".]

ידידי רבי יוסף אפרתי, הביא בספרו שו"ת ישא יוסף (ח"ג סי' נא) שכך היה מורה הגרי"ש אלישיב הלכה למעשה: "אודות השאלה במי שנתרפא ממחלה מסוכנת, אמנם עדיין חש הוא בחולשה רבה, היתה דעת מרן רבנו [הגרי"ש] **דהואיל והחולשה היא תוצאה מהמחלה, כדאי שימתין מלברך הגומל עד שיחזור לאיתנו**. והרי זה בכלל מה שכתבו האחרונים והביאם המשנה ברורה (סי' ריט ס"ק ב) והולך כבר על בוריו" [בספר אשרי האיש (פרק מ) הובאה הוראת הגרי"ש אלישיב: "אדם עבר ניתוח מסוכן, ובנס זה עבר בהצלחה, אך עדיין הוא עובר טיפולים, לא יעשה עכשיו **סעודת הודיה** על הניתוח, אלא **כשיבריא לגמרי**".]

מדברי כל הפוסקים שהובאו לעיל, יוצא איפוא בבירור, שהחובה לברך הגומל, היא רק לאחר החלמה מלאה מהמחלה.

בשו"ת ויען יוסף (או"ח סימן עה) ביאר לפי זה את לשון התפילה "רַפְּאֵנוּ ה' וְנִרְפָּא - **נתרפא בשלימות**; הוֹשִׁיעֵנוּ וְנִשְׁעָה - שתהיה הישועה גם כן **בשלימות**; מאי טעמא - כי תְּהַלִּיתְנוּ אֶתְּהָ. ולהודות לה' צריך שנהיה בשלימות על בוריו ומלואו". וכן ציין למה שכתב בספר מאור ושמש בפרשת ויצא (בראשית כט, לה) בביאור הכתוב (שם) "וַתְּהַר עוֹד וַתִּלְדַּ בֵּן וַתֹּאמֶר הַפֶּעַם אוֹדָה אֶת ה' עַל כֵּן קָרָאָה שְׁמוֹ יְהוֹדָה וַתַּעֲמֹד מִלְּדַת", ולכאורה קשה "על מה מרמזים שתי התיבות וַתַּעֲמֹד מִלְּדַת, כי לכאורה המה מיותרים. והנראה, דהנה הארבעה שצריכים להודות יורדי הים ואינך, הני דווקא **אחר שכבר יצאו מן הצער ההוא אשר היו בו לגמרי**, אז צריכים להודות לה', שקיבלו כל הטובה. אחר שאמרה לאה הַפֶּעַם אוֹדָה אֶת ה', וקראה את שמו יהודה לשון הודאה, ממילא הראתה בעצמה שכבר קיבלה **כל** הטובה בבנים ואינה צריכה עוד לטובה זו, על כן וַתַּעֲמֹד מִלְּדַת".

חיוב ברכת הגומל - "כשירד ממיטת חוליו" - אפילו אם לא נתרפא לגמרי

ה. מאידך גיסא, פוסקים אחרים נקטו להלכה שיש לברך הגומל, כבר לאחר שהחולה "ירד ממיטת חוליו" והרגיש הטבה משמעותית בבריאותו - ואפילו כשעדיין לא נתרפא לגמרי ממחלתו.

בשלחן ערוך (או"ח סי' ריט סעי' ח) נפסק: "בכל חולי צריך לברך, אפילו אינו חולי של סכנה ולא מכה של חלל, אלא **כל שעלה למטה וירד**, מפני שדומה כמי שהעלוהו לגרדום (פי' מעלות שעושין דינים לשבת כשדנין) לידון". מדברי השו"ע דייק בשו"ת משנה הלכות (חלק יא סימן קעז) "משמע לכאורה **כל שירד מהמיטה**, [מברך הגומל] **אפילו עדיין לא נתרפא לגמרי ולא הבריא**".

בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' קנב) נשאל "לענין ברכת הגומל, אם הבריא עד שהלך ברגליו והלך לבית הכנסת, ולפי דעת הרופאים יכול עוד להימשך המחלה עד שיבריא לגמרי, אם צריך להמתין בברכת הגומל. או מכיון **שמעצם מחלתו יצא והלך ברגליו**, ומה שנשאר לזמן ארוך זה רק **תוצאות המחלה**, ולכך יברך מיד. וכן מסופק אם נשאר רק רושם המחלה".

בתשובתו הזכיר הרב ואזנר את דברי האליה רבה [לעיל אות ד] שמברכים הגומל רק לאחר שהחולה החלים לגמרי. וכן ציין לספקו של פתח הדביר (ח"ב או"ח סי' ריט ס"ק ג; הובא בשדי חמד, מערכות ברכות אות יב) בנדון "חולה שנתרפא מחוליו, אבל מחמת כובד החולי שסבל, אמדו הרופאים באומדנא דמוכח שנעשה טריפה באיברים הפנימיים - האם יברך "הגומל". מי נימא כיון דעל כל פנים החולי חלף עבר ונתרפא ועמד על רגליו, מברך. או דילמא, כיון דנעשה טריפה מחמת החולי, וקיימא לן דטריפה אינה חיה, לא נתחייב בברכת הודאה, כיון שעדיין מעותד למות, והוי כלא נתרפא". ומסקנת פתח הדביר: "נראה טוב וישר לעני"ד, דחולה זה שנתרפא שיצא מסכנת מות ונשאר טריפה מחמת החולי לדעת הרופאים, יברך ברכת הגומל בלא שם ומלכות, ובזה ניצול מכל ספקי וערעורי, ויוצא בזה ידי חובה דברכות אינן מעכבות".

ועל כך כתב הרב ואזנר: "ולדידי פשוט דכל שיצא מכלל סכנה של עכשיו וירד מהמיטה ויצא לחוץ, דהיינו שיצא מעצם הסכנה רק צריך עוד איזה טיפול על הרושם שנשאר בזה ונמשך כידוע לפעמים זמן רב, יברך ברכת הגומל בשם ומלכות, דמכל מקום עכשיו נעשה לו טובה ונס מן השמים. וכדמות ראייה, מהמבואר סי' רי"ט ס"ח, והוא מתשובת הרשב"א, דאפילו יש לו מיחוש קבוע, רושם ושורש המחלה בתוכו לעולם קיים, אלא דמתחדש מזמן לזמן. אם כן לעולם לא נתרפא לגמרי, ואעפ"כ חייב לברך כל פעם, והוא הדין בהנ"ל". והוסיף: "ואפילו בנידון של השדי חמד בשם פתח הדביר, דמעצם מחלה של סכנה נתרפא, אלא מחמת החולי שסבל נעשה טריפה באברים הפנימיים, שנשא ונתן שם, ואסיק דיברך בלא שם ומלכות. אי לאו דכתב אותו גדול [הרב פתח הדביר], היה נראה דיברך גם בשם ומלכות מטעמים ונמוקים שכתב בעצמו שם, דכיון דמהסכנה של עכשיו ניצל לגמרי והולך ובא כאחד הבריאים, על זה גופא חייב לברך. ומה דנעשה טריפה - הרבה טריפה חיים וקיימים ובפרט אדם דאית ליה מזלא, עיין שיטת ר"ת ריש פרק אלו טריפות וכמה דוכתא בזה. ועוד, דרוב הניתוחים הנעשים בזמנינו באיברים הפנימיים דחותכים ומנקבים ומסלקים איברים שלמים, שעל פי הדין הוא טריפה גמור".

הרב ואזנר סיים את תשובתו בקביעה ברורה: "ויסוגיא דעלמא כשהוברא ושב לביתו ובא לבית הכנסת מברך הגומל בשם ומלכות. ואם כי יש לחלק דלפעמים נשאר טריפות לא דרך עשיית רפואה, אלא דנלקה מחמת המחלה באופן שאי אפשר לרפאותו או בדרכי רפואה וניתוח, ובזה באמת צ"ע אם יברך בשם ומלכות, מכל מקום זולת זה יראה כמו שכתבתי בעניי".

גם הגר"ע יוסף דן בספרו חזון עובדיה (ברכות עמ' שעט) "בחולה רציני שנתרפא מחוליו, ויקם וילך לבית הכנסת, אך לפי דעת הרופאים צריך בהמשך טיפולים כדי שיתרפא לגמרי". ובדבריו הביא את מה שכתב בשבט הלוי "כיון שיצא מכלל סכנה וקם על רגליו ויצא לבית הכנסת, אע"פ שעודנו זקוק לטיפולים, מכל מקום יברך הגומל בשם ומלכות, כיון שלעת עתה נעשה לו נס והשי"ת שלח דברו וירפאהו", וסיים: "ומנהג העולם כדברי הרב שבט הלוי, וכן עיקר".

בשו"ת מעין אומר (ח"א פרק יא סעי' לח) הביא ראייה לדברי הגר"ע יוסף "ממנהג העולם שיולדת מברכת בברית יצחק [המתקיימת בלילה שלפני ברית המילה] ברכת הגומל על הלידה, אף שלמעשה שלשה ימים היא בחזקת סכנה, ועד שבעה בספק סכנה, ועד שלושים דינה כחולה שאין בו סכנה, ומכל מקום מברכת הגומל לפי המנהג". וכן כתב בפסקי תשובות (סי' ריט הערה 19) "ויש להביא עוד ראייה מוכחת לזה מדברי כף החיים (סי' ריט ס"ק ז) לענין יולדת שתברך לאחר ז' ימים מלידתה, שאז נתרפאת לגמרי. ואם כי בגמרא (שבת קכט, א) ונפסק בשו"ע (או"ח סי' של סעי' ד) עד שלושים יום דינה כחולה שאין בה סכנה. חזינן דכיון שיצאה מהסכנה ומתהלכת על בוריה, יכולה לברך, אע"פ שעדיין יש רושם מהמחלה".

"מי שגמלך טוב" אף שעדיין לא החלים לגמרי - "הוא יגמלך כל טוב סְלָה" ברפואה שלימה

1. הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, תפילה, פרק כג סעי' ז) תמה על נוסח ברכת הגומל שלפנינו "הגומל לְחַיִּיבִים

טובות שְׁגַמְלָנִי כָּל טוֹב" שכן "מברך על נס זה אע"פ שאין לו עדיין כל טוב. שהרי הנופל מן הגג והוא מוכה וחבול, חייב בברכת הגומל, ואיך יאמר על כך "שגמלני כל טוב". וכל שכן, הנוסע לחו"ל לריפוי מחולי כבד, איך יברך מיד בהגיעו "שגמלני כל טוב". ואף אם ניצל לגמרי, הרי סוף סוף, טוב יותר היה אילו לא היה כלל במצב של סכנה, ואיך יאמר על כך "כל טוב". וגם אחר שבירך על "כל טוב", מה מוסיפים הקהל לברכו, הרי "כל טוב" כולל הכל".

מתוך כך קבע הגרש"ז: "לכן נראה יותר כהנוסח שבסידור "הרב" (וכן הוא בסידורי תימן) שהמברך אומר: "שְׁגַמְלָנִי טוֹב", והעונים אומרים: "מִי שְׁגַמְלָךְ טוֹב, הוּא יְגַמְלָךְ כָּל טוֹב סְלָה". שהוא מברך "שגמלני טוב" על שניצל לחיים, והציבור עונים: הוא יגמלך "כל טוב" - שיקבל מהשי"ת כל הטוב הנצרך לו, כדרך העונים שמוסיפים על המברך". ונראה שנקט להלכה כדעת הגר"ש ואזנר והגר"ע יוסף, שהמברך ברכת הגומל מודה להשי"ת על הטוב שגמלו, גם כשעדיין לא החלים החלמה מלאה מחוליו, והשומעים מאחלים לו שיזכה לכל טוב - לרפואה שלימה במהרה.

ואילו הפוסקים שהכריעו שיש לברך הגומל רק לאחר החלמה מלאה מהמחלה [אליה רבה, מהר"ש לובלין המובא בעטרת זקנים, שו"ע הרב, משנה ברורה ודברי יציב - לעיל אות ד] - סברו שאכן בשל כך הנוסח הוא שהמברך אומר "שְׁגַמְלָנִי כָּל טוֹב", כי הודאתו היא רק לאחר שהחלים מכל המחלה, דהיינו "חזר לבוריו".

[דרך אגב, בהערה שם, מוזכרת הנהגתו של הגרש"ז להוסיף ברכה כנגד המברכים אותו: "רבונו [הגרש"ז] דקדק תמיד לענות על ברכת "צפרא טבא" [בוקר טוב] - "א גוטער יאהר" [שנה טובה] וכיוצא בזה. ובמוצאי שבת, כשהיה הולך לבית הכנסת לתפילת ערבית והיה נפגש עם מתפללי המניינים הקודמים בצאתם, שאלוהו איך יברכו בשעה שאצלם הוא מוצאי שבת ואצלו הוא עדיין קודם ברכו של ערבית, ואמר להם שיברכוהו "א גוט יאהר" [שנה טובה] והוא ענה "גוטע יאהרן" [שנים טובות] - כדי להוסיף על ברכתם].

ברכת הגומל - הודאה על עצם הנס או על תוצאת הנס

ז. בביאור מחלוקת הפוסקים, אימתי חלה החובה לברך הגומל, כתב בספר דברי יעקב (פרשת צו אות ג) "יש לדון בעיקר חיוב הודאה על מה הוא בא. דאפשר לבאר דההודאה באה על מה שהיה במקום סכנה, ונעשה לו נס ונשאר חי על אף הסכנה. ואם כן ההודאה היא על תוצאת הנס, דהיינו על מה שנשאר לחיות, אפילו שהיה במקום סכנה. אכן אפשר דגדר ההודאה היא לא על תוצאת הנס שנשאר לחיות, אלא זו הודאה על עצם מעשה הנס אשר אירע לו, וזו הודאה על יצירת הנס שעשו לו משמיא, ולא על מה שעתה הוא חי, אלא על מעשה הנס גופא.

נפקא מינא למה שנסתפק בספר פתח הדביר [אות ה] בחולה שנתרפא מחוליו אך אמדוהו הרופאים שמחמת חולי זה נעשה טריפה באיברים הפנימיים, אם חייב הוא בברכת הגומל, דשמא פטור משום שעדיין מסוכן הוא. והעלה שם לדינא דיברך בלא שם ומלכות, משום כמה וכמה ספיקות. ולמבואר לעיל, אם גדר ההודאה היא על עצם מעשה הנס, הרי דגם לזה נעשה נס, שקם מחוליו ושייך שיברך. אך אם ההודאה היא תוצאת הנס, על מה שנשאר חי אחר שהיה בסכנה, אם כן אם עדיין מסוכן הוא אין לו על מה לברך".

על פי דבריו נראה לבאר את דעת הפוסקים שהכריעו לברך הגומל רק כשהחולה הבריא לגמרי מחוליו, שנקטו להלכה שחיוב ההודאה בברכת הגומל, הוא על התוצאה של הנס שנעשה. ואילו הפוסקים שחייבו לברך הגומל כשהחולה ירד ממיטת חוליו ושב לתפקוד רגיל, עוד בטרם חזר למה שהיה קודם המחלה, סברו כן, היות ולדעתם חיוב ההודאה בברכת הגומל הוא על עצם הנס שנעשה לו, שיצא מכלל סכנה.

ברכת הגומל בחולה שהבריא אך עדיין נצרך לעבור טיפול רפואי - כדי לחזק את רוחו

ח. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סימן כה פרק כז) הביא את דברי פתח הדביר [אות ה] להורות לחולה שנתרפא מחוליו אך נשאר "טריפה" לברך הגומל בלא שם ומלכות, וכתב: "נראה לומר דאם החולה אינו יודע מזה וחושב שאכן הבריא, ובא לשאול אם לברך ברכת הגומל, דאז יש להעמיד הדבר על עיקר הדין, ולהורות לו שפיר לברך בשם ומלכות [ומכל שכן שאין למחות בידו אם ניגש בעצמו לברך הגומל]. דאם יורו לו לברך בלי שם ומלכות, ירגיש בדבר, ומחשבותיו יתחילו להטרידו שחולה הנהו במחלה שאין סיכויים שיבריא ממנה. ובמקום להיות מעודד שקם ממיטתו, תשבר רוחו בקרבו ויגרמו בעקיפין להגברת מחלתו. ולכן מוטב הדבר ומן הראוי להורות לו מיד לברך ברכת הגומל בשם ומלכות, שניצול עתה מצרתו וקם ממיטתו שהיה מרותק אליה, או מניתוח שנותח בו ומרגיש כעת בטוב, וכאילו הנהו כאחד האנשים הבריאים".

סברא זו מבוארת גם במאמרו של הרב ראובן אוחנה (קובץ אסיא קז-קח, עמ' 138) שהביא שמועה בשם הגר"ע יוסף, כי חולה סרטן יברך הגומל רק כעבור חמש שנים לאחר שהבריא [אשר לכאורה סותרת את מה שכתב הגר"ע בעצמו בספרו חזון עובדיה, ראה לעיל אות ה], ותמה: "כיום יש שיטות ודרכי טיפול ורפוי שונים במחלת הסרטן המותאמות באופן אישי לכל חולה וחולה לפי בדיקות גנטיות, המאפשרים לרופא לתת לחולה את הטיפול היחודי המותאם לו באופן אישי, ובמקרים מסויימים אף להשיג שליטה לתקופות זמן ממושכות וגם שנים ארוכות במחלה. ומדוע לא יברך ברכת הגומל ויודה לה' יתברך שניתנו לו עוד שנות חיים לחיות בחיק משפחתו ואוהביו, האם אין כאן מקום להודות לה' ויתפלל לביטול רוע הגזירה, וירחמוהו מן השמים ויוסיפו לו עוד שנות חיים ותעלה ארוכה למחלתו". והוסיף: "כשאומרים ומורים לו שלא יברך, נותנים לו תחושה ומחזקים בו את ההרגשה שהמחלה עלולה לחזור, גורמים לו להתייאש חלילה ממחלתו ומתוחלת וארוכה למחלתו ולקבוע בנפשו דימוי של חולה מסוכן תמיד, דברים אלה אינם מועילים כלל לרפואתו. לכן יברך הגומל בשם ומלכות, ואין כאן שום ברכה לבטלה גם לדעת הסוברים שלא יברך, שכן ברכה זו היא על דרך ההודאה".

[הרב אוחנה העיר על דברי המאור ושמש [אות ד] "ונראה דמלאך אין להוכיח מידי. דלא סלקא דעתין שלא תענש בעבור שהודתה לה' והיא תעמוד מלדת, אלא כמו שפירש רש"י שם, שציפתה ברוח הקודש שעתידים לצאת מיעקב י"ב שבטים מארבע אמהות, וכשילדה בן רביעי אמרה, כבר נטלתי יותר מכפי חלקי (שלושה בנים לכל אחת), וה' נעתר לבקשתה "ותעמוד מלדת", אולם רצונה היה ודאי ללדת עוד בנים, ולכן נתנה שפחתה ליעקב. ואדרבה מוכח מזה שנתנה הודאה גם שהתכוונה ללדת עוד".]

האם חולה הסובל ממיחושים נחשב כבריא

ט. הרב אוחנה הביא ראיה שאפשר לברך הגומל גם אם עדיין סובלים ממיחושים, מפסק השו"ע בהלכות שבת (או"ח סי' שכ סעי' לו) "כל שאינו מאכל ומשקה בריאים, אסור לאכלו ולשתותו לרפואה. ודווקא מי שיש לו מיחוש בעלמא והוא מתחזק והולך כבריא, אבל אם אין לו שום מיחוש, מותר". וכתב המשנה ברורה (סי' קכא) "הכא דאין בזה משום סרך מלאכה, דהא לבריא מותר, ורק למי שיש לו מיחוש גזרו משום שחיקת סממנים, בחולה גמור לא גזרו". וכתב הרב אוחנה:

"בהלכות שבת לא גזרו על לקיחת תרופות בשבת משום שחיקת סממנים, אלא לחולה שיש לו איזה מיחוש בעלמא אבל מתהלך הוא כבריא, ולא לחולה בכל גופו או נפל למשכב, אז מותר לו לבלוע תרופות כדי להקל על חוליו או כאביו. הראת לדעת שיש מושג שאדם נחשב מתהלך כבריא למרות שסובל מאיזה מיחוש באיבריו. ולכן גם בנדון דידן, אע"פ שאפשר שהמחלה עלולה לחזור, אם הוא מתהלך כבריא, צריך לברך הגומל".

ולענ"ד יש הוכחה הפוכה, מההלכה הסמוכה שם בשו"ע (סעי' לו) "אין לועסים מצטייכי [מין שרף היוצא מן האילן שיש בו ריח טוב - הדומה ל'גומי לעיסה"], ולא שפין בו השיניים לרפואה. ואם משום ריח הפה, מותר".

וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק קטז) "דמפני ריח לא מקרי רפואה". כלומר, חכמים גזרו לעשות בשבת "רפואות" שמא יבוא לשחוק סממנים [ויעבור על מלאכת טוחן מדאורייתא]. ולכן מותר ללעוס מצטיכי בשבת כדי להעביר ריח רע מהפה, מכיון שהעברת ריח הפה לא נקראת "רפואה", שנאסר לעשותה בשבת. וביאר האגלי טל (מלאכת טוחן אות מו) "הא דאין בריח הפה משום רפואה, היינו בשהוא להעביר הריח לפי שעה, בעוד שהוא לועס את המוצטכי, אבל גוף המיחוש אינו מתרפא". החידוש בדברי האגלי טל הוא, שהמושג "רפואה" הוא רק אמצעים המרפאים את המחלה בצורה קבועה ותמידית ולא רק ארעית וזמנית. רפואה היא לא דבר "מונע", אלא טיפול יסודי בשורש המיחושים המביא לפתרון קבוע של הבעיות. ועל פי הגדרה זו, קבע האגלי טל, שרפואה לזמן - לעיסת מצטיכי המעביר את ריח הפה לפי שעה - אינה "רפואה" שנאסרה בשבת.

לדרכו של האגלי טל, נראה כי גם בברכת הגומל, חולה שנתרפא שחייב לברך הגומל, הוא רק מי שהתרפא ממחלתו לגמרי בצורה קבועה ותמידית ולא רק ברפואה ארעית וזמנית.

לאמיתו של דבר, ישנם ביטויים השגורים בפיו: "אמונה שלימה", "תשובה שלימה", "רפואה שלימה", "וגאולה שלימה" - ראשי תיבות אתרו"ג, לרמוז, כשם שבאתרוג חסרון כלשהו פוסל, כך גם דברים צריכים להיות תמיד בשלמות. אנו מתפללים מידי יום בשמונה עשרה "הַחֲזִירְנוּ בְּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ", ופירש הרוקח (ח"א עמ' שלב) "שנעזוב רשענו לבל נשוב לדרכינו הרעה". ומהי תשובה שלימה - כתב הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ב ה"ב) "ומה היא התשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשה עוד, שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו'. וכן יתנחם על שעבר שנאמר כי אחרי שובי נחמתי, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר ולא נאמר עוד אלקינו למעשה ידינו". כך גם בגאולה - אנחנו מתפללים לגאולה שלימה, שלא נחזור יותר לגלות לעולם. וכן אמונה שלימה, היינו אמונה תמימה ללא שמץ של מחשבות ודעות פסולות.

לפי זה גם באיחולים ל"רפואה שלימה", הכוונה לרפואה מושלמת, שהמחלה תחלוף, והחולה ישוב לאיתנו לגמרי - לאותה הרגשה שהיה בהיותו בריא.

ברכת הגומל לאחר מחלת הקורונה

י. בפסקי תשובות (סי' ריט אות ה) סיכם את מחלוקת הפוסקים, אימתי הזמן הראוי לחולה לברך הגומל לאחר שנתרפא: "מעיקר הדין הסברא נותנת לומר, שכיון שנרפא ממחלתו ומתהלך בחוץ כאחד האדם, ולדברי הרופאים יצא לגמרי מכלל סכנה, אע"פ שנשאר עוד איזה רושם מהמחלה שאין בו משום סכנה כלל הצריך טיפול או ניתוח, מברך הגומל. ואין צריך להמתין עד שיעבור כל רושם מהמחלה, שכידוע לפעמים נמשך זמן רב" - ונתבאר שכן דעת הגר"שז אויערבך, הגר"ש ואזנר והגר"ע יוסף.

בספר נשמת אברהם (סי' ריט סע' א אות ג) הוסיף על דברי הפסקי תשובות: "וכגון מי שנשתק פלג גופו או אפילו שיתוק חלקי באבר מסויים שבגוף כתוצאה ממאורע מוחי, שיצא מכלל סכנה".

ומסיים הפסקי תשובות: "אמנם מנהג כמה גדולי ישראל היה, להמתין עד שיבריאו לגמרי ולא ירגישו שום חולשה ורפיון מכח המחלה, ויצאו מהצער לגמרי, ואע"פ שלקח זמן רב" - כוונתו לתשובת הדברי יציב, שהביא את הנהגת הדברי חיים מצאנז. ונתבאר שכן נראה מדברי האליה רבה, מהר"ש מלובלין, שו"ע הרב והמשנה ברורה, וכן פסק למעשה הגר"שז אלישיב.

על פי האמור נכתב בקובץ עומק הפשט (פרשת ואתחנן תש"פ) "בחולי קורונה ישנם מחלימים שגם תקופה ארוכה לאחר שיצאו "שליליים" לנגיף, עדיין סובלים מחולשה גדולה ותסמינים שונים. רבים מדווחים על כך שחוש הריח והטעם לא חזר להיות כפי שהיה בתחילה, ואחרים חשים בעייפות מעת לעת. השאלה אצלם מתי יברכו הגומל, תלויה במחלוקת הפוסקים הנ"ל. לשיטת השבט הלוי וסיעתו, תיכף כשיצא מכלל סכנה מברך,

למרות שצריך שיקום וטיפול המשך, ונשאר רושם החולי. אך לדעת הדברי יציב וסיעתו, מברך הגומל רק כשיחזור לאיתנו הראשון לגמרי, ולא ירגיש שום חולשה ורפיון מהמחלה".

...

מחלוקת זו של הפוסקים היתה עבורי שאלה הלכה למעשה.

לאחר יותר מחודש שבו שהיתי בבית החולים, כשמתוכם כשלוש וחצי שבועות הייתי מורדם ומונשם ללא הכרה, שבתני לביתי, והתחלתי בתהליך שיקום. בחסדי שמים, לאחר שבועות ארוכים של מאמצים כבירים והתעמלות רפואית במשך שעות מידי יום, כוחותי החלו לשוב אלי, וחזרתי לעבודה, ללימוד ומסירת שיעורים [דרך הזום, לעת עתה].

דא עקא, לצערי הרב, כף רגלי השמאלית כמעט משותקת, והאצבעות אינן יכולות להתרומם. ללא נעליים אני מעט צולע בהליכתי. גם שיווי המשקל שלי אינו כבעבר, ולעתים אני נזקק להסתייע במקל הליכה כדי להתהלך בבטחה, בעיקר בשעות הערב. על הסיבה לכך יש מחלוקת בין הרופאים. רופא אחד טוען, שהפגיעה ברגל היא חלק מנגיף הקורונה, המקנן בגוף ומזיק לאיברים שונים ולמערכת העצבים. לעומתו טען רופא אחר, כי השיתוק לא אירע בגלל הנגיף, אלא כתוצאה מהזמן הרב שבו שכבתי מורדם ומונשם, ובשל מצבי הרופאים נמנעו מלהזיז את גופי ממקום למקום, נפגעו עצבי ושרירי הרגל.

לכן הסתפקתי האם אני נחשב כמי שהבריא לגמרי ממחלתו, זאת מאחר וב"ה נגיף הקורונה כבר אינו מקנן בגופי. אך מאידך, אם אכן השיתוק בשריר נגרם מחמת המחלה, עדיין אינני בגדר "הבריא לגמרי".

לפיכך, לאור מחלוקת הפוסקים הנ"ל, חשבתי שאין לברך הגומל מדיו "ספק ברכות להקל".

אולם לאחר העיון היה נראה לי להצדיק את הברכה מטעם אחר, כדלהלן.

ברכה שהחיינו על שמחת הלב - גם בספק

יא. במסכת ברכות (מד, ב) מובא כי בני "מערבא" היו מברכים ברכה בשעת חליצת התפילין "אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור חוקיו". וכתב הטור (אור"ח סימן כט) בשם רב האי גאון "הרשות בידו אם ירצה יברך", ותמה הטור: "ודאי כיון שאינו חייב לברך אם יברך הוי ברכה לבטלה". כלומר, לדעת רב האי גאון, הרשות נתונה ביד האדם לברך או לא לברך ברכת "לשמור חוקיו". ועל כך תמה הטור, שאם יש "רשות" לברך, פירוש הדבר שאין חיוב ברכה, ואם כן כאשר יברך יעבור על איסור ברכה לבטלה.

הבית יוסף והב"ח (שם) הקשו על תמיהת הטור, מדברי הגמרא במסכת עירובין (מ, ב) "מהו לומר זמן [שהחיינו] בראש השנה וביום הכפורים, כיון דמזמן לזמן אתי, אמרינן. או דילמא, כיון דלא איקרו רגלים, לא אמרינן. כי אתאי בי רב יהודה אמר, אנא אקרא חדתא נמי אמינא זמן [אני מברך שהחיינו גם על דלעת חדשה, דהיינו על אכילתה בפעם הראשונה]. אמר ליה, רשות לא קא מיבעיא לי, כי קא מיבעיא לי חובה מאי". ומבואר בדברי רב יהודה, שאדם הרוצה לברך שהחיינו, ודאי רשות בידו לברך, והספק היה האם יש חובה לברך בראש השנה ויום הכיפורים כשאר המועדים, או לא. ואם כן דברי הגמרא, שיש "רשות" לברך ברכות, ולא חוששים שאם אין חובה לברך זו תהיה ברכה לבטלה, סותרים לכאורה את דברי הטור. ותירץ הב"ח: "אבל לפענ"ד נראה דאיכא לחלק בין ברכת שהחיינו, לשאר ברכות. דברכת שהחיינו שבאה על שמחת לבו של אדם יכול לברך אף על פי שאינו ודאי דחייב לברך, דאינו עובר על לא תשא אם הוא שמח ומברך לו יתעלה על שהחיינו וקיימו עד הזמן הזה. אבל כאן [בברכת תפילין כשאינו מחוייב] דמברך אשר קדשנו במצותיו וצונו, פשיטא דכיון דאיכא

ספק אינו יכול לברך ולומר וצונו, דהויא ספק ברכה לבטלה, דאסור לדברי הכל".

בדברי הב"ח מבואר יסוד בברכת שהחיינו - שמהותה ברכה על שמחת הלב. וכתוצאה מכך, שונה ברכה זו מכל הברכות האחרות, שאם יש ספק האם לברך או לא, אין לברך מדין "ספק ברכות להקל" - כדי לא להיכנס לספק איסור "לא תשא שם אלקיך לשוא". ברם כאשר יש ספק אם לברך שהחיינו או לא, רשאי לברך, כי ברכה זו מביעה את שמחת הלב. ומאחר ויש לו ודאי שמחה, רשאי לברך בשם ומלכות, שהרי אין כל ספק בכך שהוא מבטא בברכת שהחיינו את שמחת לבו.

הודאה בברכת הגומל על שמחת הלב - גם בספק

יב. לאור דברי הב"ח הסתפקתי האם גם בברכת הגומל, אפשר לברך בספק, כי זו ברכת הודאה המביעה את שמחת הלב.

עודני מסתפק בשאלה זו, טילפן אלי ידידי רבי אברהם אזבנד, ראש ישיבת טעלו, ריברדייל (Riverdale) ניו יורק, ששמע על מחלתי, לדרוש בשלומי. תוך כדי שיחתנו הוא שאל, במה אני עוסק כעת בלימודי, והשבתי לו כי אני מברר האם עלי לברך הגומל, והצעתי בפניו את הספק האם על פי סברת הב"ח יש לברך ברכת הגומל גם בספק, כאשר יש ודאי שמחה על הנס. הרב אזבנד השיב לי על אתר, שלדעתו אין להשוות בין ברכת שהחיינו הנאמרת על שמחת הלב ובין ברכת הגומל הנאמרת כהודאה על נס. ולכן חידושו של הב"ח נאמר דווקא בברכת שהחיינו הנאמרת על שמחה, שמאחר ויש ודאי שמחה מותר לברך גם מספק. אך בברכת הגומל שמהותה הודאה אין לברך מספק. אולם אני לא הסכמתי עם דבריו, ואמרתי שלדעתי גם מהותה של ברכת הגומל היא, הודאה על שמחת הלב - ולכן מסביר יש להשוות בין שתי הברכות, וסברת הב"ח נכונה גם בברכת הגומל מספק.

כראיה לדברי הבאתי את פסק השו"ע (סי' ריט ס"ד) כתב: "אם בריך אחר ואמר בא"י אמ"ה אשר גמלך כל טוב, וענה אמן, יצא. וכן אם אמר בריך רחמנא מלכא דעלמא דיהבך לך, וענה אמן, יצא", וכתב הרמ"א: "ואין זה ברכה לבטלה מן המברך, אף על פי שלא נתחייב בברכה זו, הואיל ואינו מברך רק דרך שבח והודאה על טובת חברו ששמח בה". ובשו"ע הרב (סדר ברכת הנהנין פרק יג אות ד) הוסיף: "אבל אם אינו שמח בלבו ליתן שבח והודאה מחמת שמחתו, הרי זו ברכה לבטלה". מפורש איפוא, כי מהותה של ברכת "הגומל" בשמחת הלב של האדם המודה לאלוקיו על שגמלו טובות, ולא עוד אלא שיכול לברך ברכה זו גם כששמח בלבו על טובות שנעשו לחברו. והיינו כמהותה של ברכת "שהחיינו", אשר לפי הב"ח היא "באה על שמחת לבו של אדם".

יש ראייה נוספת להשוואה בין ברכות אלו, מדברי הרמב"ם שכתב בפתיחת הפרק העשירי של הלכות ברכות: "ברכות אחרות תיקנו חכמים דרך שבח והודיה להקב"ה, ואלו הן, הבונה בית חדש והקונה כלים חדשים, מברך בא"י אמ"ה שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". ובהמשך פרק זה (הלכה ח) כתב את דיני ברכת "הגומל". ובסיום הפרק (הלכה כו) כתב הרמב"ם: "כללו של דבר, לעולם יצחק אדם על העתיד לבא ויבקש רחמים ויתן הודיה על מה שעבר, ויודה וישבח כפי כוחו, וכל המרבה להודות את ה' ולשבחו תמיד הרי זה משובח". מכל מהלך דברי הרמב"ם, נראה כי ברכת שהחיינו וברכת הגומל הן ברכות שניתקנו "דרך שבח והודיה להקב"ה", ובשתייהן "יתן הודיה על מה שעבר, ויודה וישבח כפי כוחו".

השוואה נוספת בין ברכת שהחיינו לברכת הגומל, מבוארת לפי דברי המגן אברהם [אות ב] שברכת הגומל היא רשות. ואף ברכת שהחיינו היא רשות, כדברי הטור (או"ח סי' תלב סע' א).

כעבור שבועיים, כתב לי הרב אזבנד, כי זכיתי לכונן לדברי הפרי מגדים (פתיחה לברכות השחר, או"ח סי' מו) שהביא דברי הב"ח, וכתב: "ולפי זה אפשר הוא הדין בשאר ברכות שבח והודאה כמו הגומל וכדומה". בדבריו מפורשת איפוא, ההשוואה בין ברכת שהחיינו לברכת הגומל. והיינו משום ששתי הברכות יסודן בהודאה

להקב"ה, המביעה שמחה על שהחיינו וקיימנו וגמלנו כל טוב. ולכן אפשר לברכן בשם ומלכות גם בספק, כאשר יש לו ודאי שמחה.

ברכת שהחיינו במקום ברכת הגומל

יג. מהר"ש גארמיזאן נשאל בשו"ת משפטי צדק (סימן י) "מי שבירך שהחיינו במקום הגומל, האם יצא או לא יצא". הוא לא השיב תשובה על שאלה זו, אולם לענ"ד יש להוכיח מעצם השאלה, שברכת שהחיינו והגומל שוות במהותן.

בשאלה זו דן גם הראשון לציון, רבי בן ציון חי-עוזיאל בשו"ת משפטי עוזיאל (ח"ח סימן כא) "בהיותי שוכב חולה שבוע שלפני חנוכה, עלה ספק ברעיוני, היות ואחד מחדרי דירתי משמש בית הכנסת ויש מנין קבוע מתפללים בו, אם יכולתי להיכנס לבית הכנסת להתפלל, ויכבדו אותי בהדלקת נרות חנוכה ואברך ברכת שהחיינו, אם זה יפטור אותי מלברך הגומל". בתשובתו, הגדיר הרב עוזיאל את שורש הספק: "האם הברכה הכללית פוטרת גם את הדברים הפרטיים, כדן ברכת "שהכל" שהיא פוטרת גם את פירות העץ ופירות האדמה, ואפילו אלה שקבעו להם רבותינו ברכה מיוחדת, וכמו שפסק מרן אם הוא במקום ברכת המוציא בירך שהכל נהיה בדברו, או שאמר בריך רחמנא מלכא מריה דהאי פתא, יצא (או"ח סי' רסז סעי' י, סי' רו סעי' א). כמו כן בנדון דידן, ברכת שהחיינו פוטרת ברכת הגומל, הואיל וברכת שהחיינו היא כללית על כל החיים ומאורעותיהם. או שנאמר לאידך גיסא, שאינה פוטרת, הואיל וברכת הגומל ברכה מיוחדת על הגמול הנסי שאינו קבוע בזמן, ויש לה גם הלכה מיוחדת במינה שהיא בפני עשרה דתרי מינייהו רבנן, והשומעים אומרים מי שגמלך וכר".

ולמעשה הכריע: "ונראה לי שאינו יוצא בברכת שהחיינו, והרי זה דומה לברכת האילנות וברכת הודאה על הגשמים, שאע"פ שהם קבועים בזמן, קבעו להם ברכות מיוחדות. ובוודאי שאם בירך עליהם שהחיינו, לא יצא ידי חובת ברכת האילנות או ברכת הודאה. והוא הדין ברכת הגומל, אפילו אם בירך עליה לחוד שהחיינו, לא יצא ידי חובת ברכה זאת, אלא צריך לשוב ולברך בשם ומלכות בתוך שלושה או חמישה ימים. ואם עברו הימים, מברך בכל זמן שירצה, וכמו שפסק מרן השו"ע (סי' ריט סעי' ו) אם איחר, יש לו תשלומין לברך כל זמן שירצה". גם מדבריו נראה, שאילולא הסיבה המסויימת שאי אפשר לצאת ידי חובת ברכת הגומל בברכת שהחיינו, בגלל שלברכת הגומל יש דינים המיוחדים לה - אין לפקפק בעצם ההשוואה בין ברכת שהחיינו לברכת הגומל, כי שתי הברכות יסודן בהודאה להקב"ה מתוך שמחה.

העולה מהשוואה זו בין ברכת שהחיינו לברכת הגומל, כי שתי הברכות יסודן הודאה להשי"ת על הטוב והחסד שגמלנו והחיינו וקיימנו. לפיכך, על פי חידושו של הב"ח ודברי הפרי מגדים, ניתן לברכן בשם ומלכות גם בספק, כאשר יש לו ודאי שמחה.

...

ספק ספיקא בברכות

יד. הלחם משנה (הלכות ברכות פ"ד ה"ו) חידש כי במקרה שיש "ספק ספיקא" בהלכות ברכות, לא נאמר הכלל ספק ברכות להקל. אך המשנה ברורה (סי' רטו ס"ק כ) הכריע כדעת האחרונים (חיי אדם ופרי מגדים) "דאפילו יש ספק ספיקא להצריך ברכה, כגון ספק אכל כזית או לא, ואם תמצוי לומר לא אכל, שמא הלכה דעל בריה אפילו פחות מכזית מברכים - אפילו הכי ספיקו להקל, ולא יברך".

בנדון דידן, חושבני כי יש "ספק ספיקא" - ספק ראשון, מחלוקת הפוסקים האם מברכים "הגומל" כאשר עדיין לא הבריא לגמרי; ספק שני, האם השיתוק בכף הרגל נובע ממחלת הקורונה שלא הבראתי ממנה, או שהוא מחלה אחרת עקיפה, אך ממחלת הקורונה כבר הבראתי לגמרי, ונתחייבתי בברכת "הגומל".

אשר על כן, על פי הכרעת המשנה ברורה - גם כאן יש לומר את הכלל "ספק ברכות להקל", ועלי להימנע מלברך עד שאבריא לגמרי.

. . .

סוף דבר

לאחר שבועות רבים, של לימוד הסוגיא לפרטיה, והתלבטות גדולה כיצד לנהוג למעשה, הגיע ערב יום הכיפורים תשפ"א.

מזה שנים רבות, אני עולה לתורה בבית הכנסת שבו אני מתפלל, ישראל הצעיר דהאנקוק פארק, בלוס אנג'לס, במנחה של יום הכיפורים וקורא את 'מפטיר יונה'. ימים ספורים לפני יום הכיפורים, כתב לי ידידי רבי שלמה דיכובסקי, דיין בבית הדין הגבוה בירושלים, שבעקבות מחלתי בקורונה, אסור לי לצום. וכך גם פסקו לי בהחלטיות רבנים אחרים.

בשל כך הסתפקתי, האם במידה ולא אתענה, אוכל להמשיך במנהגי לעלות תורה ולקרוא בהפטרה.

בינותי בספרים, ומצאתי את ספקו של רבי עקיבא איגר (סימן כד), האם "קריאת התורה במנחה [ביום הכיפורים] היא משום תענית, ואם כן אינו מתענה אינו יכול לעלות. או דגם קריאה זו מחמת קדושת היום, לקרות גם במנחה כמו בשבת ויכול גם אינו מתענה לעלות". רעק"א נשאר ב"צ"ע לדינא". אולם החתם סופר (או"ח סי' קנו) נקט להלכה כי הקריאה במנחה היא מחמת היום, ולכן הסיק: "נראה לי ברור להלכה ולמעשה שהחולה שאכל בתשעה באב יכול לעלות לתורה אפילו במנחה", והוא הדין ביום כיפור. ואילו המרחשת (סימן יד) כתב שאם אוכל "שיעורים" ודאי יעלה לכולי עלמא, כי נחשב עדיין כ"מתענה". על פי דבריהם החלטתי, שגם אם אצטרך לאכול ביום כיפור, אעלה לתורה במנחה.

באותם ימים, ביקר בביתי בלוס אנג'לס, ידידי פרופ' יונתן הלוי, מנהל בית החולים 'שערי צדק' בירושלים. כאשר שוחחנו על כך, הוא הבטיח לי שישאל את הפוסק ההלכתי של בית החולים, ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי הוראה בירושלים, מה דעתו בנדון. כעבור יום, כתב לי פרופ' הלוי בדואר האלקטרוני, כי רבי אשר וייס, מתיר להעלות לתורה במנחה ביום כיפור גם מי שאינו מתענה.

בסופו של דבר, צמתי ביום כיפור והרגשתי מצויין, ברוך השם.

כאשר קראו לי לתורה, בכדי לצאת ידי הספק האם קריאת התורה במנחה היא מדיני התענית או מחמת קדושת היום, בירכתי את הברכה הראשונה בניגון של יום טוב - כדעת הסוברים שהקריאה מחמת קדושת היום, ואת הברכה האחרונה בניגון הרגיל - כדעת הסוברים שהקריאה מדיני התענית.

משסיימתי את הברכה האחרונה, ואני עדיין בתענית, ראיתי בכך אות משמים שזכיתי לרפואה שלימה.

מייד לאחר קריאת התורה, בירכתי בהתרגשות רבה ובדמעות את ברכת "הגומל לחייבים טובות". והקהל, שהיה אף הוא בהתרגשות, ענה אמן וברך: "מי שגמלך טוב, יגמלך כל טוב סלה", אמן וכן יהי רצון!

. . .

בפתיחת השיעור הזכרתי את מכתבו של רבי זלמן נחמיה גולדברג, בנדון חיובו של חולה שנתרפא בברכת הגומל. להשלמת היריעה הנני מצרפו בזה:

ב"ה י"ג סיון תש"פ

כבוד ידידי המפורסם לתהילה בתורה וחסד

בעל מחבר ספרים חשובים רץ כעבי

הרב הגאון רבי צבי רייזמן שליט"א

שמחתי לשמוע מבני הרה"ג ר' אהרן שליט"א, כי שוחחתם בטלפון וב"ה הקב"ה שמע את תפילת רבים, ונרפאת מחולי הקורונה ושמצבו הרפואי הולך ומשתפר, יעזור ה' שהרפואה תהיה שלמה ושתוכל להיות "רץ כעבי", ולהמשיך בדרך הקודש אשר לו וללון בעמק הלכה מתוך הרחבה ושמחה ורוב נחת ולזכות את הרבים בעוד ספרים רבים ומועילים.

חולה שנתרפא הוא אחד מארבעה שצריכין להודות וילפינן מקרא (תהלים קז, יז-כא) אָוְלַיִם מִדְּרֹךְ פְּשָׁעִים וּמַעֲוֹנֹתֵיהֶם תִּעֲנֶנּוּ, כָּל אֲכָל תִּתְעַב נַפְשָׁם וַיִּגִּיעוּ עַד שְׁעָרֵי מְנוֹת וּגו', יוֹדוּ לָהּ חֶסֶדּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לְבָנֵי אָדָם, והיינו קרבן תודה. וענין האכילה שבקרבן תודה, דלאחר שחלה והגיע למצב של "כל אוכל תתעב נפשם", ונתרפא וחזר להרגלו שיכול לאכול, צריך הוא להביא קרבן תודה, ולפרסם את הנס על ידי ארבעים לחמי תודה.

והנה בברכת הגומל רואים שנתקנה בלשון אחר משאר כל ברכות השבח, שברכת הגומל אומרים "שגמלני כל טוב", היינו שמדבר על הטוב שגמל הקב"ה לו. ואילו כל שאר ברכות השבח, כמו שהחיינו והטוב והמטיב, אינו מדבר על עצמו.

והנה אף שגם ברכת הגומל מתחילים "הגומל לחייבים טובים", מכל מקום נראה שאין חלק זה מעכב בברכה, וגם אם לא יאמר, אלא יאמר "שגמלני טוב" לבד יצא.

וראיה לדבר שהרי בשו"ע (סימן ר"ט ט' סע' ד) כתוב אם בירך ואמר "בא"י אמ"ה אשר גמלך כל טוב" וענה אמן יצא. הרי שאין הזכרת "הגומל לחייבים טובים" מעכב. ומה שלא הזכירו לכל הפחות לכתחילה, נראה שאין מקום שאחר יאמר לחברו "הגומל לחייבים" שאינו מן הדין שיאמר לחברו שהוא חייב. עכ"פ רואים שזה אינו מעכב, ועיקר הברכה הוא על מה שגמל הקב"ה אתו ביחוד. ובברכות אחרות, אם יאמר הברכה רק על עצמו, כגון שיאמר "שומע תפילתי" במקום "שומע תפלה" או "רופא אותי", יתכן ולא יצא.

ואחתום בברכה מוקירו ומכבדו

זלמן נחמיה גולדברג

